Basmul - specie epică accesibilă școlarului mic

Grăjdan Mariana-Carmen, profesor pentru învățământ primar,
Școala Gimnazială Nr. 11 Buzău

Basmul este cea mai îndrăgită specie din literatura pentru copii. În teoria literară se folosesc două noțiuni pentru a denumi aceeași specie literară: basmul și povestea. Pentru creația populară, se preferă termenul de poveste, iar scriitorii care au scris după modelul literaturii populare au optat și ei pentru acest termen (de exemplu: Ion Creangă, Povestea lui Harap-Alb, Povestea porcului, Povestea lui Stan pățitul, etc). Distincția dintre basm și poveste se poate face astfel: în primul elementul fantastic este preponderent; povestea, uneori apropiată de povestire (mai ales poveștile lui Creangă),cuprinde mai multe elemente realiste.

Basmul este o creație epică în proză în care se povestesc întâmplări fantastice puse pe seama unor personaje sau forțe supranaturale din domeniul irealului.

Tema generală a basmului este lupta dintre bine și rău. În cadrul acestei teme generale există câteva teme și motive frecvente. Adeseori în cuprinsul unui basm sunt prezentate două, trei sau mai multe teme, una dintre ele fiind dominantă: existența umană limitată în timp, mama vitregă, eliberarea astrelor, eliberarea unor ființe neajutorate, împlinirea unui legământ sau a unei meniri, iubirea.

Basmele au o structură sau o compoziție asemănătoare cu a operelor epice în general. Ceea ce constituie nota specifică este prezența elementelor narative, care sunt de trei feluri: formule introductive, mediane și de încheiere.

În compoziția basmelor, formulele introductive sunt de o mare varietate, ele fixează un spațiu și un timp în afara limitelor geografice și temporale: “ ...a fost odată ca niciodată, peste nouă mări și nouă țări...”. Aceste formule au menirea să-i propună cititorului o călătorie imaginară într-o lume nu totdeauna fantastică.

Acțiunea basmului fiind complexă, cu numeroase episoade, povestitorul are impresia că ascultătorul este obosit, iar atenția lui trebuie înviorată, prin promisiunea unor întâmplări și mai atrăgătoare. Acest rol îl au formulele mediane de tipul: “ și merseră și merseră, zi de vară până-n seară, că cuvântul din poveste înainte mult mai este”.

Compoziția basmului este simetrică pentru că formulei de început îi corespunde o formulă de încheiere: dacă formula introductivă era, într-o formă umoristică, o invitație într-o călătorie imaginară, formula de încheiere, tot într-o formă umoristică, înseamnă aducerea la realitate. De cele mai multe ori,

povestitorul recunoaște că faptele, întâmplările, personajele sunt născociri, rod al fanteziei creatoare: ”…ș-am încălecat pe-o căpșună și v-am spus, oameni buni, o mare și gogonată minciună...”.

Personajele basmelor sunt tranșant divizate în personaje pozitive (forțe ale binelui) și personaje negative (forțe ale răului). Dintre personajele pozitive trebuie amintit în primul rând Făt-Frumos. În unele basme are și alte nume: Greuceanu, Pipăruș-Viteaz, Prâslea cel Voinic, Harap-Alb, etc. El reprezintă sinteza unor calități, a unor virtuți care fac din acest personaj eroul cel mai îndrăgit al cititorilor.

Finalul basmelor noastre este unul optimist, și este optimist nu numai prin victoria binelui asupra răului, ci și prin faptul că Făt-Frumos nu moare niciodată.

Basmul a fermecat copilăria tuturor generațiilor. Până să vină la școală, copiii zilelor noastre au ascultat și au povestit cel puțin basmele prevăzute de programele învățământului preșcolar, acumulând un bogat fond aperceptiv, care să le permită intuirea particularităților specifice basmului. Date fiind dimensiunile întinse ale basmelor, acestea apar în manualele școlare fie adaptate, fie prin fragmente selectate din basmul cult. Depinde de noi, cadrele didactice, să planificăm și câte un basm popular pe fiecare an școlar, mai ales pentru intuirea formulelor de încheiere.

Voi prezenta parcursul didactic pentru basmul “Prâslea cel voinic și merele de aur”, din colecția “Legendele sau basmele românilor”, de Petre Ispirescu. Pentru ca toți elevii să cunoască foarte bine conținutul basmului, prima oră va fi destinată citirii și povestirii lui, creându-se, astfel, terenul familiarizării, în cea de-a doua oră, cu trăsăturile caracteristice acestei specii epice.

O primă secvență a celei de-a doua ore poate fi destinată stabilirii timpului și spațiului desfășurării faptelor din basm. Pentru aceasta vor fi valorificate datele cuprinse în formula de început, care e bine să fie prezentă integral în caietele elevilor: “A fost odată ca niciodată; că de n-ar fi nu s-ar povesti; de când făcea plopșorul pere și răchita micșunele, de când se băteau urșii în coade, de când se luau de gât lupii cu mieii de se sărutau, înfrățindu-se; de când se potcovea puricile cu nouăzeci și nouă de oca de fier și s-arunca în slava cerului și ne aducea povești. De când se scria musca pe perete, mai mincinos cine nu crede”. Elevii pot avea, ca temă pentru acasă, găsirea altor formule de început decât cea întâlnită în basmul studiat. Învățătorul poate supune observației elevilor enunțuri extrase din formulele de început ale diferitelor basme populare.

Analizate, toate aceste formule stârnesc hazul copiilor, făcându-i să-și dea seama că ele au darul de a crea ascultătorilor bună dispoziție, chiar dacă îi avertizează că urmează să audieze fapte care nu s-au petrecut niciodată. Nu e greu de sesizat nici tehnica obținerii unor astfel de formule, care este aceea a răsturnării raporturilor reale dintre obiectele lumii înconjurătoare. Dacă formula de la începutul basmului are darul de a plasa acțiunea într-un timp nedeterminat, “odată ca niciodată”, ea nu face nicio

referire la spațiul desfășurării acesteia. Având în vedere acțiunea întregului basm, elevii își vor da seama că și spațiul desfășurării basmului este tot nedeterminat, ca și timpul.

În cea de-a doua secvență a lecției, elevii vor fi solicitați să enumere faptele din basm în ordinea în care s-au petrecut, cu condiția să precizeze pentru fiecare dacă poate sau nu poate fi adevărată. Pe tablă se va nota câte un A pentru fiecare faptă considerată adevărată și câte un F pentru fiecare faptă neadevărată (fantastică). În felul acesta, elevii vor fi conduși să observe că, în basm, faptele reale se împletesc cu cele fantastice, cele mai multe fiind fantastice.

Secvența didactică destinată personajelor basmului va fi alcătuită din două momente: primul, destinat eroului principal (Prâslea), al doilea, celorlalți eroi, relațiilor acestora cu personajul principal. Evidențiind și argumentând cu citate însușiri ca: modestia, istețimea, cinstea, curajul, îndemânarea, omenia, etc., elevii înțeleg că Prâslea întruchipează cele mai alese calități ale poporului nostrum. În continuare, elevii vor fi solicitați să clasifice, în mod independent, celelalte personaje în două categorii: prietenii lui Prâslea și dușmanii lui Prâslea.

Analizând, sub îndrumarea învățătorului, datele înscrise în fișă, elevii vor ajunge la următoarele concluzii:

- Și printre prietenii și printre dușmanii lui Prâslea sunt personaje închipuite (fantastice, supranaturale).
- Prâslea împreună cu prietenii lui reprezintă binele.
- Dușmanii lui Prâslea reprezintă răul.
- În basm, binele se află într-o permanentă luptă cu răul, pe care îl învinge.

Răspunzând la întrebările: 1. Câți fii are împăratul? 2. Câte fete de împărat au furat zmeii? 3. Cu câți zmei s-a luptat Prâslea? 4. Câte palate a văzut Prâslea pe tărâmul celălalt?, elevii sesizează repetarea numărului “trei”. Cu timpul, vor întâlni și în alte basme această repetiție.

Ultima secvență a lecției va atrage atenția elevilor asupra formulei: “Și se luptară/ se luptară/ zi de vară/ până seară”, care apare în cuprinsul basmului, cu scopul de a marca durata luptei și de a menține trează atenția cititorilor (ascultătorilor), precum și asupra formulei de încheiere: “Trecui și eu pe acolo și stătui de mă veselii la nuntă, de unde luai: O bucată de batoc/ Și-un picior de iepure șchiop/ Și încălecai pe-o șa/ Și v-o spusei dumneavoastră așa”.

Intuind și alte formule de încheiere, aparținând altor basme, elevii observă că înlocuirea cuvântului “șa” cu alte cuvinte precum “lemn”, “fus”, “iepure șchiop” conduce la obținerea unor noi formule, toate pe un ton glumeț, având darul de a readuce ascultătorul (cititorul) la realitate.

Bibliografie

Cândroveanu, Hristu, *Literatura română pentru copii*, Editura Albatros, București, 1998

Dumitrache, Maria, *Explorarea textului literar în învățământul primar*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1999

Șerdean, Ioan, *Didactica limbii române în școala primară*, Editura Teora, București, 1998